

Sviták, Zbyněk

Územní vývoj českých zemí

In: Svíták, Zbyněk. *Úvod do historické topografie českých zemí*. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 2014, pp. 75-96

ISBN 978-80-210-7120-9; ISBN 978-80-210-7123-0 (online : Mobipocket)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/131842>

Access Date: 16. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Územní vývoj českých zemí

Pro sestavování topografických příruček je také důležité, aby bylo vymezeno území, jehož se má pomůcka týkat. Takovým prostorem jsou obvykle historické země nebo jejich části podle historického nebo současného správního členění na menší celky. Je tedy možné zvolit popis celé historické země (Morava) nebo její části, např. popis sledovaných charakteristik na Jižní Moravě, případně v rámci některého kraje či (soudního) okresu.

Vybrané území je ovšem nutné definovat. Může se totiž jednat o současný územní celek nebo o historické vymezení. Označení jako Jižní nebo Severní Morava či Západní nebo Východní Čechy je poněkud neohrazené a proto je potřeba si popisované území omezit. To je možné udělat tak, že si prostor našeho zájmu vymezí badatel sám, sám si definuje „západní Čechy“, ale potom může čelit kritice, z jakých důvodů nechal do takto vymezeného pojmu ty či ony lokality, anebo proč do něj zařadil jiné. Druhou možností je vycházet z historicky vzniklých a v historickém povědomí setrvávajících území, které se jeví jako přirozené celky. Jen je nutné si uvědomit, že země prošly dlouhým správním vývojem, při němž se hranice území měnily, některé z historických regionů zanikly tím, že byly začleněny do větších, nebo jiná historická jména pro nějaký kraj nikdy neoznačovala správní celek, ale pouze obvod významné lokality.

Musí se tedy topograf seznámit s územním vývojem popisovaného prostoru, z čehož vyplynou i hranice popisovaného území.

Pro starší dobu je ale stanovování hranic velkým problémem, protože není k dispozici dostatek pramenů, aby mohl být stanoven jejich přesný průběh, jak jej známe ze současnosti. Při jejich stanovování je nutné vycházet z více zdrojů, písemné prameny je nutné kombinovat s archeologickými doklady

Pro starší dobu jsou nejdůležitější hranice zemí. Na průběh hranic českých zemí působilo několik faktorů:

- a) přirozenou hranici tvořily horské masivy nebo vyšší kopce, přes něž nebylo snadné přejít, takže tvořily přirozenou ochranu. To je zejména zřetelně vidět na prostoru české kotliny. Již na nejstarších mapách prostoru střední Evropy je zobrazena geografická výraznost a uzavřenost Čech
- b) tyto kopcovité terény byly původně pokryty lesním porostem, do něhož nebylo hospodářsky zasahováno, takže se současníkům jevil jako prales. Ačkoliv neznáme přesný rozsah zalesnění, lze z doloženého osídlení předpokládat, že se jednalo o poměrně široký pás. Hranice mezi dvěma zeměmi probíhala uprostřed lesa „in media silva“, v němž na několika místech byly prosekány průchody, zemské brány
- c) hranice se postupně zpřesňovaly s postupující kolonizací. Hranice potom byla původně stanovována na hřebenech (rozvodí) podle principu stékajících vod

- odkud voda teče do jedné země, je její území. Kolonizace ale obvykle neprobíhala z obou stran stejným tempem, takže na mnoha místech došlo k překročení rozvodí, zejména v místech, kde terén netvořil výrazné rozmezí. To se stalo například na jihovýchodní hranici Čech s Dolního Rakouska v oblasti Vitorazska. Tamější terén z české strany není příliš úrodný (i v současné době jej pokrývají většinou lesy a rybníční soustavy), takže nebyl dlouho kolonizován, to se dělo až ve 13. století. Mezitím však postupovala kolonizace inspirovaná klášteřem ve Zwettlu, která zasáhla až horní tok Lužnice. Lesní porost také původně odděloval Čechy od Moravy. Českomoravská vrchovina byla osídlena jen sporadicky, kolonizace z obou stran postupovala na různých místech odlišnou rychlostí. Její terén také není příliš vysoký a netvoří výrazné předěly, takže již původní česko-moravská zemská hranice nekopírovala hranice rozvodí
- d) v některých případech mohly přirozené hranice tvořit vodní toky. Musejí to však být skutečně velké řeky, které jsou v krajině výrazné, a není snadné je překročit. Hranice stanovené na tocích jsou ale spíše výsledkem pozdějších dohod, než projevem přirozeného ochranného valu. Po Evropě nenalezneme mnoho takovýchto příkladů. V našich souvislostech lze snad uvažovat o dolním toku Moravy, jejíž část tvořila hranici mezi Moravou a Uhrami (a jiná mezi Rakousy a Uhrami). Moravu měla od Rakous podle Kosmova tvrzení oddělovat řeka Dyje, ale její tok byl na mnoha místech z obou stran překročen. Vodní toky tedy netvořily tak přirozenou hranici jako kopce. Dokladem toho je i rozsah předstátního útvaru Velká Morava, která v době svého největšího rozsahu zasahovala na Nitransko, do dnešního Rakouska a do Panonie.

Hranice

Hranice Čech

Jádro současného státu se vytvořilo ve středních Čechách z kmenového území Čechů, k němuž byla postupně připojována okolní území. Na vývoj měla vliv výhodná poloha české kotliny, ale také mocenské vakuum, které se vytvořilo po pádu Velké Moravy, jejíž součástí Čechy nějakou dobu byly, a mocenskými boji v říši.

Hranice Čech se vytvořily na hřebenech pomezího prstence hor. Zemi původně ohraničoval neosídlený pohraniční les a hranice probíhala „in media silva“ (Kosmas k roku 1086: „silva media, qua Bohemia limitatur“), jenž byl prostupný jen několika zemskými branami. Postupnou kolonizací a potřebou vymezit území proti sousedovi (stejně jako jeho potřebou vymezit se vůči Čechům) nabírala hranice konkrétní průběh.

V místech, kde hranici tvořily hory, ustálila se a probíhala většinou po jejich hřebenu, jak je tomu např. v Krkonoších nebo Krušných horách.

Jen v některých místech byla tato přirozená hranice překročena. Tak tomu bylo na severu, kde se hranice neustálila na hřebenu Lužických hor, ale překročila je severním směrem. Tady leželo území, které se ztotožňuje se Záhvozdem (Zagost). Součástí přemyslovského státu bylo také Kladsko, ležící za Orlickými horami. To je ale na severu ohraničeno ochranným pásmem hor. Jeho součástí bylo původně i Broumovsko, které v roce 1260 Přemysl Otakar II. vyjmul z pravomoci kladských úředníků.

Bylo jen málo míst, kde hranici netvořily hory. Takovým bylo území horní Ohře, kde se rozkládalo Chebsko, které nebylo součástí českého státu. Na cestě do vnitrozemí zde nestála žádná přirozená hradba, pouze (místy) stísněné říční údolí řeky s pozdějším hradem Loket nebo kopcovitá, ale dobře přístupná krajina směrem na Teplou.

Na jihovýchodě patřilo k Čechám původně také Vitorazsko, ležící ve zvlněné krajině bez výrazného a kompaktního horského masivu, jež bylo velmi řídko osídleno. Kolonizace tohoto území probíhala nejprve z rakouské strany z iniciativy kláštera ve Zwettlu (zal. 1130) a to intenzivněji než z české strany. Důvodem zřejmě bylo také to, že doposud nebyla osídlena třeboňská pánev, která sice nedisponuje úrodnou půdou, ale kolonizace sem pronikla až během 13. století. Mezi panovníky obou zemí vznikaly hraniční spory, které rozhodl roku 1179 císař Friedrich Barbarossa. Výsledkem bylo posunutí hranice směrem do vnitrozemí, a ztráta hradu Vitorazi.

Mimo území státu také ležela oblast Novobystřicka a Landštejska, která byla do poloviny 13. století součástí rakouského hrabství. Rozvodí je skutečně severně od obou lokalit, také Landštejn se stavebně odlišuje od českých hradů a typově patří do Podunají. Vlastní je také jiný rod, než Vítkovci, s nimiž je tradičně spojena držba jihočeských regionů. K Čechám se toto území dostalo kolem poloviny 13. století. Je zajímavé, že na nejstarších mapách Moravy je toto území zakresleno jako součást Dolních Rakous.

Přemyslovci se snažili toto jádro rozšířit. Expanze Boleslava I. na severní Moravu, do Pováží, Slezska, Malopolska (Krakovska), Sandoměřska a Červeňanských hradů nepřinesla trvalé zisky, protože Piastovci zatlačili Přemyslovce zpět zřejmě již koncem 80. let 10. století. Ale již roku 1019 byla získána knížetem Oldřichem Morava, která je od té doby součástí jádra českého státu. Kníže Břetislav pak dobyl na severu Moravy území kolem Hradce nad Moravicí (základy Opavska) a za Moravskou branou pronikl k řekám Ostravici a Pštině. Hranici mezi Čechami a Moravou tvořila Českomoravská vrchovina. Byla pokryta hvozdem, šlo o nekolonizované území, přístupné pouze několika průchody.

Hranice Moravy

Morava nemá kolem sebe přirozenou ochranu horských masivů jako Čechy. Jižní hranice šla původně jižněji a teprve kolem poloviny 11. století se ustálila na řece Dyji (podle Kosmovy zmínky), pozdějším vývojem byla na mnoha místech překročena z obou stran a její průběh podléhal změnám. Východní (moravsko-uherská) hranice byla původně

neosídleným územím, které na moravské straně ohraničoval tok řek Moravy a Olšavy jižně od Uherského Brodu a na uherské straně Váh. Přibližně dnešní průběh se vytvořil do konce 13. století a probíhal po hřebenu Bílých Karpat a Beskyd. Severní hranici Moravy tvořily původně Jeseníky, ale již v 11. století bylo získáno území za Moravskou branou a hranice se tu ustálila na řekách Moravici, Pštíně a Ostravici. Na západě ležela hranice s Čechami.

Zemská hranice mezi Čechami a Moravou

Hranice mezi Čechami a Moravou byla tvořena zpočátku lesním porostem v oblasti Českomoravské vrchoviny a na severní straně k ní přiléhajících kopců. Celé toto území bylo řídké osídlené a vedlo přes něj jen několik stezek. Pravděpodobně hlavní a nejstarší průchod využíval relativního snížení terénu v pásu mezi dnešními městy Poličkou a Lito-myšlí. Postupnou kolonizací z obou stran se vytvářel konkrétní průběh hranice. Vzhledem k tomu, že nepostupovala z Čech i Moravy stejnou rychlostí, na více místech bylo překročeno rozvodí jako přirozený předěl. Utváření konkrétního průběhu hranice můžeme rekonstruovat z různých pohraničních sporů mezi sousedními panstvími. Z nich také plyne, že se postupem doby posunovala a její konečná stabilizace spadá do 18. a 19. století.

Přibližný průběh hranice od severu: Protože hranice mezi Čechami a Moravou je dlouhá a její průběh členitý, připomínáme jen některé momenty. Její počátek je na Králickém Sněžníku, kde leží rozmezí mezi Čechami, Moravou a Kladskem. Odtud sestupovala od pramene po toku řeky Moravy až za Velkou Moravu, kde se odklonila od řeky jižním směrem, vrátila se na rozvodí a obtáčela z východu a jihu město Králíky. Západním směrem vedla na Suchý vrch, kde se otočila k jihu, na Bukové hoře rozvodí opustila a východně od obce Valteřice sestupovala západně od Štítů a Cotkytle k Moravské Sázavě. Za rozvodím patřil k Čechám Lanškroun s okolím. Z údolí řeky se hranice jihozápadním směrem vrátila na rozvodí, obloukem po něm obešla Opatov a nad prameny Svitavy pokračovala západně od Svitav. Přibližně v místech, kde se rozvodí obrací k severozápadu, hranice se odklonila k jihovýchodu a po dosažení toku řeky Svitavy po něm pokračovala, oddělujíc Českou a Moravskou Dlouhou za Březovou nad Svitavou (na Moravě). Od toku řeky se odklání západním směrem, spojuje se s rozvodím, ale opět z něj sestupuje jihovýchodním směrem na moravskou stranu ke Svitavě. Tu ale zase opustila západním směrem k toku řeky Svatky a po něm šla až za Herálec, nad nímž se opět spojila s rozvodím. K Čechám tak připadlo za rozvodím Poličsko a Bystré u Poličky.

U obce Skleného sestoupila z rozvodí tentokrát na českou stranu do nejhořejšího povodí Sázavy a vedla západně od Žďáru nad Sázavou. Po překročení toku Sázavy se vrátila jižním směrem na rozvodí, po němž vedla až nad město Jihlava, kde z něho sestoupila k hornímu toku řeky Jihlavy. Po něm vedla s různými odbočkami až k vrchu Lísek, kde přecházela rozvodí na českou stranu. Hranice tu měla velmi členitý průběh. Probíhala jižně od Počátek a k Moravě patřil tzv. popelínský výběžek. Odtud mířila jižním

a jihovýchoním směrem západně od vsí Palupín, Olšany a Stálkov po rozvodí mezi Starým Městem pod Landštejnem a Slavonicemi až k rakouské hranici.

Tato historická zemská hranice tvořila rozmezí mezi Čechami a Moravou až do roku 1948. Všechny další správní reformy (1949, 1960, 1990, 2000) ji zcela ignorovaly a vytvářením správních novotvarů spojovaly území obou historických zemí. Tak se stalo, že mnohá moravská území jsou dnes administrativně součástí Čech (více než naopak), například města Moravská Třebová, Svitavy, Jevíčko, Dačice nebo Slavonice.

Zemská hranice mezi Moravou a Slezskem

Morava a Slezsko byly po celou dobu společně dědičnými zeměmi téhož panovníka (českého krále), takže význam hranice mezi nimi se rovnal běžné správní vnitrozemské hranici. Na mnoha místech se navíc nemohla opírat o výrazné geografické předěly, mnohdy probíhala po komplikovaně vedoucích mezích panství, uvnitř slezského území existovaly navíc tzv. moravské enklávy. Také etnika na obou jejích stranách se vzájemně nelišila a mluvila stejnými jazyky, což v souhrnu přispělo k tomu, že se postupně stírala. Zemská hranice však měla význam správní, po připojení českého Slezska k Moravě 1782/1783 ji respektovalo krajské zřízení a rovněž další správní rozdělení na politické a soudní okresy zachovávaly její průběh.

Zcela rozbita byla novým správním uspořádáním v roce 1949, tehdy vzniklé kraje a okresy její průběh vůbec nerespektují. Podobně je tomu i u územních reforem z let 1960 a 2001. Z naznačených příčin nezanechala v současnosti významnou stopu a pomalu upadá ve společnosti v zapomnutí.

Přibližný průběh hranice od západu: Počátek se nachází v Rychlebských horách na Trojmezí na současné česko-polské státní hranici. Přes Smrk a Klín vede po hřebenu do Ramzovského sedla, odtud po hlavním hřebeni Hrubého Jeseníku přes Šerák, Kerprník a Červenou horu do Červenohorského sedla, a po něm dále přes Výrovku, Velký Jezerník, Praděd na Vysokou holi. Odtud vedla k prameni Moravice a po ní až k Dolní Moravici, před ní však stoupala východním směrem na hřeben a po něm běžela východně nad Malou Štáhlí. Probíhala mezi kopcem Smrk a vesnicí Václavov, překračovala Kočovský potok a oddělovala Moravský a Slezský Kočov. Pak se stočila na jih a přes kopec Návrší dosáhla opět řeky Moravice, po jejímž toku (dnes středem přehrady) pokračovala ke Slezské Hartě. Za ní se obrátila k severovýchodu a vedla mezi Bohdanovicemi a Hořejšími Kunčicemi, za nimiž se stočila na jihovýchod k potoku Deštné a dále na jih východně od Kerhatic znovu k Moravici. Překročila ji, východně minula Budišov nad Budišovkou, napojila se na říčku Budišovku a po ní běžela až k jejímu soutoku s Odrou.

Další průběh je komplikovaný, protože hranice vedená po okrajích panství vytvářela překvapivé zvraty. Vedla kus po toku Odry až mezi vesnicemi Klokočůvek a Heřmánky zamířila na jih k říčce Suché a dál kousek proti jejímu toku. Východně od Luboměře se stočila na jihovýchod a probíhala pod obcemi Dobešov, Veselá a Hynčice, kde se obloukem

stočila k severozápadu, rozdělila Vražné na moravskou (Dolní) a slezskou (Horní) část. Východně od osady Emauzy dospěla k Odře, po jejímž toku běžela až za vesnici Mankovice. Tam hranice její tok opustila a směřovala severním směrem k Pohoří, před níž se zatočila jihozápadním směrem opět k Odře. Tu ale vzápětí opustila, minula východně slezské Odry a zamířila severním směrem. Západně od Jerlochovic narazila na Husí potok a pokračovala po jeho toku (oddělila Slezské a Moravské Vlkovice) až k Dolejším Kunčicím. Před nimi se otočila na severovýchod a probíhala mezi slezskou obcí Jančí a moravskými Vrchy skoro až k Březové. Před ní se stočila na východ, obkroužila Gručovice a za nimi mířila opět na jih směrem na Fulnek, jehož se dotkla na východě. Pak se obrátila severovýchodním směrem, šla severně od Pohořílek, za nimiž se prudce obrátila k jihovýchodu a západně od Pustějova narazila na Husí potok, po němž dospěla k Odře.

Odtud vedla hranice prakticky po řece Odře až k soutoku s Ostravicí, pak proti jejímu toku, který odděloval Moravskou a Slezskou Ostravu a také slezský Frýdek a moravský Místek, až do Beskyd k pramenu Černé Ostravice na zemské hranici s Uhrami (Slovenskem). Její průběh prakticky kopíroval říční tok jen s mírnými přesahy.

Hlavní tendence územního vývoje

První snahy o připojení cizích území a tak rozšíření přemyslovského státu měly spíše epizodický charakter. Trvalým je připojení Moravy (1019) knížetem Oldřichem. Břetislav I. pak získává území za Moravskou branou (1039). Morava tvoří spolu s Čechami po dlouhou dobu jádro českého státu.

Skutečně významné rozšíření území, i když dočasné, je spojeno s posledními Přemyslůvci. Přemysl Otakar II. nejprve vyženil roku 1251 s Markétou Babenberskou Horní a Dolní Rakousy (a markraběcí titul) a pokračoval v expanzi jižním směrem do aplských zemí. Získal Štýrsko (1251–1254 a znovu 1260), Pittensko (1253), Korutany a Kraňsko (1269) a většinu Furlanska (1270). Postoupil Budyšínsko Braniborsku, ale v letech 1266–1276 držel Chebsko. Za něj se vrátilo k Čechám Sušicko (1265). Po prohrané válce se musel v roce 1276 ve prospěch Rudolfa Habsburského vzdát rakouských zemí. Po bitvě u Suchých krut (1278) se Kladsko stalo na nějaký čas součástí Vratislavska.

Doba Václava II. znamenala pronikání na severovýchod a jihovýchod. V letech 1289–1292 král získal zpět Kladsko a dále do lenní závislosti některá slezská knížectví (Bytomsko, Opolsko, Těšínsko, Krakovsko). Jako věno své manželky ovládl znovu Chebsko (1291) a koupil oblast Pirny v Míšeňsku (1294). Sice definitivně ztratil Vitorazko (1296), které ovládl Rudolf I. Habsburský, ale stal se v letech 1300–1305 polským králem a pro svého syna Václava III. přijal uherskou korunu (1301). Po zavraždění Václava III. byly všechny tyto územní zisky ztraceny.

Územní zisky Jana Lucemburského byly trvalejšího charakteru. Zdědil Lucembursko (1313) a za pomoc Ludvíkovi Bavorovi získal Chebsko (1322), které se stává trvalou součástí českého státu. Na severu znovu získává některé části Lužice (1319 Budyšínsko, 1329 Zhořelecko), ale především obnovuje pronikání do slezských knížectví a mezi lety 1327–1335 připojuje Horní a části Dolního Slezska. V jeho době se prosazuje název země Koruny české, který reaguje na územní rozšiřování českého státu a zavádí kvalitativně jiný vztah panovníka k českému státu. Získává také různá zahraniční léna.

V politice územní expanze a scelování zemí pokračuje také Karel IV., jenž získává sňatkem poslední nezávislá knížectví (Svídnické a Javorské) ve Slezsku. V 50. letech 14. století buduje hustou síť lén ve Fojtlandu, Míšeňsku, Duryňsku a Meklenbursku, ale také v Horní Falci (od roku 1356), kde systém lén má nést označení Nové Čechy (Land zu Bayern). Kupuje celé území Dolní Lužice (1368) a Braniborsko (1373), při koupi ale vyměňuje část hornofalckých lén.

Jeho synové zaznamenávají spíše ztráty. Václav IV. ztrácí v boji s Wittelsbachy Horní Falc (1401), Donínsko získává míšeňský markrabě jako léno (1402). Zikmund postupuje Řádu německých rytířů území Nové marky (1402, součást Braniborska od 40. let 12. století) a zastavuje Hohenzollernům Braniborsko (1415). V této době se zmenšuje území Chebska.

V době husitských válek byly míšeňským markrabatům zastaveny oblasti kolem Mostu (1423–1456), Duchcova (1423–1450) a Oseku (1423–1450). Uvolňuje se také vztah Čech a vedlejších zemí, protože ty se postavily proti husitství (Lužice, Slezsko). To se projevilo třeba tím, že Žitavsko splynulo s Horní Lužicí, odstředivé tendence zesílily v Kladsku.

V době pohusitské se české země stávají součástí personálních unií. Za Zikmunda Lucemburského v letech 1436–1437 s Uherskem, za jeho zetě Albrechta Habsburského v letech 1437–1439 s Uherskem a rakouskými zeměmi, stejně jako v letech 1453–1457 za Ladislava Pohrobka. Jiří z Poděbrad získal zpět některá zahraniční léna a také Dolní Lužici (1462, ale bez Chotěbuze), zastavenou 1448 braniborským markrabatům. Opavsko a Krnovsko se postupně začaly odlučovat od Moravy a přiklánět se ke slezským knížectvím, Kladsko se stalo hrabstvím (1462). V letech 1478–1490 byla jednota zemí narušena, protože Matyáš Korvín uplatňoval moc nad Moravou, Lužicemi a Slezskem. Po jeho smrti (1490) byly země Koruny české opět sjednoceny v rámci personální unie Jagellonců společně s Uherskem.

Po nástupu Habsburků (1526) se český stát stal součástí česko-rakousko-uherského soustátí. Během počáteční fáze třicetileté války byly obě Lužice nejprve zastaveny Sasku (1623), jemuž byly nakonec postoupeny Pražským mírem (1635), a tak pro Českou korunu ztraceny. Nejbolestnější ztráta je ovšem spojena s I. slezskou válkou, kdy Vratislavským mírem (1742) bylo postoupeno Prusku téměř celé Slezsko – celé Kladsko, Dolní Slezsko a část Horního Slezska, Opolsko, Ratibořsko s Bytomí, Pštinou, z Bohumínska území na pravém břehu řeky Olsy. Rakousku zůstalo pouze Těšínsko s přilehlými panstvími Bílsko, Fryštát, Ráj, Petrovice, Rychvald, Frýdek, Lutyně, Orlová, z Bohumínského území část přiléhající k Těšínsku po soutok Odry s Olsou, z Opavska s Krnovskem

území na pravém břehu řeky Opavy s městy Opavou a Krnovem a na levém břehu s oblastí Kateřinek, z Niska oblast Cukmantlu (Zlatých Hor), Vidnavy a Javorníku. Tento zbytek Slezska se nazýval České, resp. Rakouské Slezsko. Do roku 1815 byla také postupně ztracena zahraniční léna.

Průběh zemských hranic zaznamenal v této době již jen nepatrné změny a drobné úpravy. Definitivně bylo např. připojeno území kolem Božího Daru a Horní Blatné (1547), Sasku byla de facto postoupena enkláva Šerachov (1809, Schirgiswalde) a odstoupeny některé vsi ve Šluknovském (1815) nebo Frýdlantském výběžku (1861), sporné území Frais bylo rozděleno mezi Čechy a Bavorsko (1846).

V roce 1918 vznikla na troskách Rakouska-Uherska Republika Československá, která se skládala z Čech, Moravy, Slovenska a Podkarpatské Ukrajiny. Nová státní hranice prakticky kopírovala v případě Čech a Moravy starou zemskou hranici, ale s několika zvláštnostmi. K území nové republiky bylo připojeno z dopravních důvodů Valticko (dosud součást Dolního Rakouska) a část Vitorazska. Sporným územím se stalo z národnostních důvodů Těšínsko. Nová česko-polská hranice stanovená na řece Olši prakticky toto historické území rozpůlila.

V roce 1938 byly pohraniční oblasti odstoupeny Německu, část Těšínska a Spiše Polsku. Po roce 1945 se Československo vrátilo do svých původních hranic (bez Podkarpatské Rusi), hraniční spory s Polskem byly vyřešeny smlouvou z roku 1958. Od roku 1993 existuje Česká republika, sestávající z historických zemí Čech, Moravy a Českého Slezska.

Seznam vybraných historických území se stručným přehledem jejich správních dějin

Ašsko

Historické území na západě Čech kolem stejnojmenného města (Asch). Součást Chebska, z jehož správy bylo vyčleněno v letech 1281–1335 jako fojtství podřízené říšské správě. Často zastavováno, jako Chebsko nebylo integrální součástí Čech. Např. po Vestfálském míru tu musel Ferdinand III. tolerovat protestantské náboženství. Teprve roku 1771 bylo přivtěleno (společně s Chebskem) k Českému království.

Braniborsko

Historické území v střední části severu Německa při řekách Labi, Havole a Sprévé, které zahrnovalo původní Starou marku, Ukernskou marku, Priegnitz a Novou marku. Od 7. století osídleno slovanským obyvatelstvem (kmeny Havolanů a Luticů), které bylo později násilně vytlačováno, a oblast byla germanizována. Centrum v hradišti Braniboru

(dnes Brandenburg), Jindřich I. Ptáčník tu zřídil v roce 931 markrabství, později v majetku Askánců, po jejich vymření 1320 v rukou Wittelsbachů.

Roku 1373 ji získal císař Karel IV. a připojil je k zemím Koruny české. Roku 1402 prodal jeho syn Zikmund část Braniborska, Novou marku, řádu německých rytířů (později se vrátila zpět) a v roce 1415 je zastavil rodu Hohenzollernů jako říšské léno. Na počátku 17. století získalo Braniborsko Cleve a roku 1618 Východní Prusko, Vestfálským mírem (1648) získali Hohenzollernové Zadní Pomořany, Halberstadt, Minden a Magdeburg. Roku 1701 bylo Prusko povýšeno na království (leželo mimo hranice říše), ale jeho jádro tvořilo Braniborsko s centrem v Berlíně. Od 1815 provincie Pruska, dnes spolková země SRN s hlavním městem v Postupimi.

Budyšínsko (Horní Lužice)

Historické území na řece Sprévě v okolí města Bautzen. Poprvé je získal v 70. letech 11. století kníže Vratislav II., který tu však ovládl jen několik hradů. Znovu bylo získáno za Vladislava II. v roce 1158. Poté několikrát změnilo svého majitele, roku 1253 připadlo Askáncům, kteří je vyženili jako věno české princezny Beatrix (Božena). Znovu k Čechám je připojil v roce 1319 Jan Lucemburský, v roce 1357 bylo Karlem IV. prohlášeno za nerozlučnou součást zemí Koruny české. Budyšín se stal členem Šestiměstí. Splynulo s Horní Lužicí. (1635 Pražským mírem Sasku v rámci celé Lužice jako české léno).

České Slezsko (viz též Rakouské Slezsko)

Název užívaný pro tu část Slezska, která zůstávala po Vratislavském míru v roce 1742 v rámci Rakouska. Součástí České koruny zůstala jen malá část slezského území s titulem vévodství (České resp. Rakouské Slezsko), kterou tvořilo celé těšínské knížectví, část opavského vévodství (bez Hlučínska), krnovského a niského knížectví a nově vytvořená Bílské a Vidnavské knížectví a některá menší panství. V letech 1782/3–1849 (a nakrátko 1860–1861) bylo zbylé území Slezska spojeno s Moravou. Od roku 1783 bylo rozděleno na dva správní kraje Těšínský (Těšínské knížectví a Bělsko) a Opavský (Opavsko, Krnovsko, Bílské a Vidnavské knížectví).

Po I. světové válce se k němu navrátilo Hlučínsko (1920), ale předmětem sporů se stalo Těšínsko, jehož část byla v témž roce přičleněna k Polsku. Území bývalého českého Slezska se nazývalo Slezská země. V roce 1927 bylo spojeno v rámci správní reformy s Moravou a až do roku 1938 tvořili společně Zemi moravskoslezskou. Po roce 1945 se české Slezsko stalo opět sporným územím mezi Československem a Polskem, definitivní spory byly ukončeny v roce 1958 Smlouvou o konečném vytyčení státních hranic mezi Československou republikou a Polskou republikou. Země Moravskoslezská byla krátce obnovena i po roce 1945, ale reformou roku 1949 bylo území českého Slezska začleněno do Ostravského kraje, v letech 1960–1990 bylo součástí Severomoravského kraje. Od roku 2001 je bývalé historické území českého Slezska rozděleno mezi kraje Moravskoslezský a Olomoucký.

Dolní Lužice

Historické území na východě Německa na středním toku řeky Sprévy s centrem ve městě Chotěbuzi (Cottbus), severní část Lužice. Termín se začíná užívat od 14. století. V letech 1348 a 1364–1368 byla postupně Karlem IV. přikoupena k České koruně Dolní Lužice (1373 trvale), začleněná do rámce zemí Koruny české již od roku 1356. V letech 1445–1462 bylo dolnolužické markrabství trvale ochuzeno o Chotěbuz s širším okolím, protože je získal braniborský kurfiřt.

Donínsko (součást Míšeňska)

Tak se označuje území, které leží na levém břehu Labe u našich hranic, západně od řeky Kotlavy (Gottleube) až po červenou Řečici (Rote Weisseritz). V údolí řeky Müglitz ležel strategicky významný hrad Donín (uvádí se k roku 1107). Původně zde žilo slovanské obyvatelstvo. Získal je v rámci Míšeňska Vratislav II. (1075–6), ale záhy bylo ztraceno. Německá kolonizace převrstvila domácí slovanské obyvatelstvo, dostalo se do moci míšeňských markrabat. Nárok českého krále na toto území potvrdil roku 1212 Friedrich II. Asi před rokem 1233 tu král Václav I. vystavěl hrad Königstein. Hrad náležel k českému království. Václav II. koupil roku 1294 oblast Pirny. Donínsko zůstalo u českého státu do roku 1402, kdy je získal jako léno míšeňský markrabě Vilém. Smlouvou Jiřího z Poděbrad se saským vévodou z roku 1459 byla potvrzena příslušnost Donínska k Sasku jako léno českého krále. Tato formální závislost byla pozdějším vývojem překonána, ale jedna větev pánů z Donína získala v Čechách statky a počítala se mezi českou šlechtu až do vymření 1640.

Horní Lužice

Historické území na hranicích Německa, Polska a České republiky, jižní část Lužice, ale výše položená (proto název Horní). Tento pozdější jednotný územní celek vznikl postupným spojením 1319 Budyšínska, 1329 Zhořelecka, 1346 Lublaně společně se Žitavskem. Od počátku 15. století je nazýván jako Horní Lužice (viz také Lužice).

Hlubčicko

Historické území v Polsku (Slezsku) v širším okolí města Glubczycze (Leobschütz) u hranic s Českou republikou, dnes rozdělené mezi oba státy. Roku 1306 připojil Hlubčicko opavský vévoda Mikuláš I. k Opavsku. Za opavských Přemyslovců i později se střídala období samostatnosti i spojení s Opavskem, až v roce 1523 bylo zastaveno (společně s Krnovskem) markraběti braniborskému. Za stavovského odboje patřilo Janu Jiřímu Krnovskému (z rodu Hohenzollernů), jemuž bylo po porážce povstání odňato. Od císaře je získal kníže Karel z Lichtenštejna, v majetku jeho rodu zůstalo Hlubčicko až do roku 1918. Po roce 1742 byla jeho část připojena k Prusku (včetně Hlubčic), po roce 1945 se stalo součástí Polska.

Hlučínsko

Historické území v dnešním Moravskoslezském kraji na hranici s Polskem v okolí stejnojmenného města. Původně část Opavského vévodství, toto podhradí hradu Lan-deku získalo městská práva v roce 1255 od Přemysla Otakara II. Roku 1742 bylo Hlučínsko Vratislavským mírem společně s většinou Slezska připojeno k Prusku. Obyvatelstvo si uchovalo český jazyk, takže po I. světové válce bylo na základě plebiscitu připojeno v lednu roku 1920 připojeno k Československu.

Horní Falc

Historické území ležící u jihozápadní hranice Čech v SRN, dnes součást spolkové země Bavorsko. V tomto hraničním území říše byla vytvořena k zabezpečení hranice pomezí marka nazvaná Nordgau (zahrnující původně i Chebsko), od konce 15. století nazývaná Horní Falc se správním centrem v Ambergu. Roku 1353 získal větší část Horní Falce po složitých jednáních po svém sňatku s Annou Falckou Karel IV. a připojil je k České koruně. Majetkové poměry byly velmi spletité, části území vládl český král jako skutečný vlastník a lenní pán, jiné statky ale držel jako zástavní majitel. Od roku 1356 Karel IV. v Horní Falci budoval tzv. Nové Čechy (nazývané „Land zu Bayern“), což bylo systematicky vytvářené pásmo lén se střediskem v Sulzbachu. Patřil k němu i Tachov se 30 vesnicemi. Roku 1373 se větší části vzdal v souvislosti s připojením Braniborska. Další části ztratil Václav IV., zbylé statky vytvářely jen opěrné body, které českému králi usnadňovaly cestu do Norimberka.

Horní Falc zůstala v držení rodu Wittelsbachů, byla na ni vázána kurfiřtská hodnost, a v roce 1623 ji získal bavorský vévoda Maxmilián I.

Chebsko

Historické území při západní hranici, původně osídlené řídce slovanským obyvatelstvem, od 11. století osídlováno německými kolonisty. V polovině 12. stol. (1146) odloučil Konrád III. (Štauf) Chebsko od severní marky (Nordgau) a podřídil je přímo správě říše. Vznikla tak královská doména, jejímž výrazem je postavená falc v Chebu. V letech 1266–1276 je obsadil Přemysl Otakar II. jako věno své matky z titulu správce říšského korunního jmění. Po prohrané válce s Rudolfem Habsburským se vrátilo k říši, ale roku 1291 je znovu získal Václav II. jako věno své manželky Guty. Roku 1305 Václav III. se vzdal Chebska po smíru a Albrechtem Habsburským.

Jan Lucemburský je roku 1322 získal jako zástavu od Ludvíka Bavora za pomoc v bitvě u Mühldorfu a od té doby patřilo k českému státu. Roku 1335 se vrátilo Ašsko a Selbsko, vyčleněné 1281 z chebské administrativy jako fojtství podřízená říšské správě. Jan Lucemburský připojil roku 1341 obyvatelstvo Chebska ke Království českému a dosazoval tam své hejtmany, i když jinak bylo vyňato z krajské správy. O jeho další začlenění se postaral Karel IV., když v letech 1348 a 1355 potvrdil nedělitelnost Chebska od České Koruny. Od 15. století se jeho rozloha zmenšovala o řadu vesnic (mnohé z nich společně k waldsaským klášterem připadly k Horní Falci).

Kladsko

Historické území na jihu Polska na horní Nise mezi Orlickými a Rychlebskými horami s centrem ve městě Kladsku. Od výbojů Boleslava II. velmi pravděpodobně přislušelo k českému státu (v jeho rámci snad patřilo ke slavníkovskému knížectví). Původně k němu patřilo i Broumovsko, ale v roce 1260 vyňal Přemysl Otakar II. statky probošství břevnovského kláštera (vlastně Broumovsko) z pravomoci úředníků kladské provincie. Kladsko bylo do 12. století předmětem sporů s Piastovci, kteří na ně vznášeli nároky vycházející z dávných zástav. Od roku 1137, kdy byl obnoven česko-polský mír mezi Soběslavem I. a Boleslavem III. Křivoústým, nebyla příslušnost Kladska k českému státu nikdy popírána. Po bitvě u Suchých Krut bylo v letech 1278–1290 součástí Vratislavska, zpět je získal Václav II. Jeho specifický vnitřní charakter se posílil v dobách zástavního držení různými slezskými knížaty (1327–1335, 1337–1341). Na sklonku vlády Jana Lucemburského patřilo Kladsko mezi tzv. „vnější kraje“ Čech. Roku 1454 je získal Jiří z Poděbrad a dal ho spolu s Minstrberskem svým synům. V roce 1462 je povýšil císař Fridrich III. na hrabství, které ale nemělo být odloučeno od zemí Koruny české (podle privilegia z roku 1472). Tím se uznává specifické postavení Kladska v rámci království a legalizuje jeho zvláštní vnitřní struktura blízka slezským vévodstvím. Po několika zástavách se vrátilo do svazku zemí České koruny, při výkupu ze zástavy roku 1578 přispěli podstatnou měrou i kladští stavové. Za to získali toho roku majestát Rudolfa II. s příslibem, že Kladsko již nikdy více nebude odcizováno od českého státu. Ferdinand II. roku 1623 odevzdal správu Kladska svému bratrovi vratislavskému biskupovi Karlovi, ale v roce 1626 dal hrabství synovi Ferdinandovi (od 25. listopadu 1627 korunován na českého krále jako Ferdinand III.). Ten tady začal 1628 razit mince. Po jeho nástupu na trůn se stalo opět součástí Koruny. Vratislavským mírem z roku 1742 připadlo Prusku, stalo se součástí Pruského Slezska a ztratilo své autonomní postavení. Od roku 1945 je součástí Polska. Kladsko příslušelo k pražské arcidiecézi až do roku 1972.

Krnovsko

Historické území ve Slezsku v širším okolí stejnojmenného města, dnes rozděleno mezi Českou republiku a Polsko. Původně bylo součástí Opavska, po jeho dělení v roce 1377 se vytvořilo samostatné knížectví. Roku 1474 konfiskováno Matyášem Korvínem, po jeho smrti 1490 se navrátilo k Českému Království. Získal je nejvyšší kancléř Jan ze Šemberka, jenž jeho území rozšířil o Hlubčické knížectví a další panství. Jeho syn Jaroslav je prodal roku 1523 braniborským Hohenzollernům. Ti je drželi téměř sto let, ale protože Jan Jiří Krnovský se za stavovského povstání a v následující válce postavil proti Habsburkům, v roce 1622 bylo dobyté Albrechtem z Valdštejna a konfiskováno císařem. Do zástavy je získal Karel z Lichtenštejna, jenž je spojil znovu s Opavskem. Po Vratislavském míru v roce 1742 zůstala jižní část (s městem Krnovem) v rukou Rakouska, severní část se stalo součástí Pruska. Tehdy vytyčená hranice v podstatě zůstala stálou mezistátní hranicí až do současnosti.

Loketsko

Historické území na horním toku řeky Ohře. Jeho původním centrem bylo hradiště v Sedlci. Na počátku 13. století byl vybudován nový hrad Loket a správní centrum bylo do něj přesunuto a kraj nesl nadále jméno podle něj. Loketsko mělo v rámci českého státu zvláštní postavení, zřejmě díky manské soustavě budované od Přemysla Otakara II., a stálo mimo krajské zřízení. Od 16. století se jeho území zmenšovalo přechodem lenních statků na alodní vlastnictví, současně byla omezována krajská samospráva. Statky byly postupně včleňovány do Žateckého kraje, k němuž bylo v roce 1714 nakonec zbylé území přičleněno. Roku 1751 byl vytvořen Loketský kraj, jenž byl již součástí krajské soustavy a neměl žádná zvláštní práva.

Lucembursko

Lucemburské velkovévodství je položeno mezi Belgií, SRN a Francií. Původně součást Lotrinska, kde bylo jedním z jeho hrabství. Do samostatného státního celku se včlenilo po roce 1308, kdy se lucemburský hrabě stal jako Jindřich VII. římskoněmeckým císařem. Jeho syn Jan (od roku 1310 český král) zdědil Lucembursko roku 1313 a uplatňoval v něm svou přímou vládu. Karel IV. je povýšil roku 1354 na vévodství a postoupil je svému nevlastnímu bratrovi Václavovi jako léno České koruny. Po roce 1383 (po Václavově smrti) tu přímo vládl král Václav IV., roku 1409 se dostalo jako věno do rukou brabantského vévody, do roku 1441 bylo formálně lénem Koruny. Roku 1443 připadlo s uznáním českých nároků Burgundsku a roku 1477 do rukou Habsburků, kteří případné české aspirace na Lucembursko neuznali. Po roce 1526 ztratily jakékoliv nároky smysl. Od roku 1555 se stalo součástí Španělského Nizozemí, roku 1815 bylo povýšeno Vídeňským kongresem na velkovévodství.

Lužice

Historické území na východě Německa při hranicích s Polskem a Českou republikou. Historicky se dělí na jižně položenou Horní Lužici a severnější Dolní Lužici, na niž se původně toto pojmenování vztahovalo. Název Lužice (Losicin, Lonsicin) je poprvé doložen v roce 932, rozdělení na Horní a Dolní Lužici jsou až pozdějšího data, začaly se užívat až od 14. a 15. století.

Území Lužice bylo začleněno Jindřichem I. Ptáčníkem do Východní (saské) marky. V tomto prostoru se střetávaly zájmy českého, německého a polského státu. Podstatnou část Východní marky se podařilo získat roku 1031 Wettiny. Roku 1076 dostal lénem část území Lužice (zejména Horní, ale částečně i Dolní) Vratislav II., ale nedokázal je trvale ovládnout. Od Soběslava I. 1136–1253 bylo znovu připojeno k Čechám území pozdější Horní Lužice. Do Lužice potom pronikali Askánci, kteří v roce 1253 vyženili s věnem české princezny Beatrix (Božena) Budyšinsko a Zhořelecko. Později (od 1303/4) získali území budoucí Dolní Lužice. Po vymření braniborských Askánců získávali tady území postupně Lucemburkové. V této době se území rozdělilo, obě části se staly markrabstvím.

V letech 1469–1490 držel obě Lužice jako korunovaný český král Matyáš Korvín (spolu se Slezskem a Moravou), po jeho smrti se znovu staly součástí zemí Koruny české. V roce 1624 byly zastaveny Ferdinandem II. saskému kurfiřtovi, Pražským mírem v roce 1635 je získal jako české korunní léno saský kurfiřt Jan Jiří.

Míšeňsko

Území po obou stranách řeky Labe u našich hranic, původně osídlené slovanským obyvatelstvem. Roku 929 tady založil císař Jindřich Míšeňskou marku. Na krátkou dobu se stalo součástí přemyslovské državy již v roce 984. V roce 1075 získal celé Míšeňsko kníže Vratislav II. v léno za své služby Jindřichovi IV., ale území opět neudržel.

Morava

Historické území na východ od Čech, od roku 1019 trvale spojeno s českým knížectvím. Během první poloviny 13. století se tu postupně ustavilo markrabství. Součástí jádra zemí Koruny české, Karel IV. roku 1348 stanovil lenní závislost na Českém království. Mezi lety 1478–1490 součást Uherského království.

Moravské enklávy ve Slezsku

Tak se označují územní jednotky pod moravskou správou, které leží ve Slezsku a nemají většinou přímé teritoriální spojení s moravským územím. Mohou tvořit územní celky, když několik takových statků sousedí, nebo mohou být izolované.

V principu se jedná o majetky Olomouckého biskupství, které biskupové získávali ve slezských regionech. Součástí Moravy zůstala tato území i po konstituování Opavského vévodství. Enklávy byly spravovány od 17. století v rámci Přerovského kraje. Od roku 1783 byly začleněny pod Krnovský kraj, spravovány úřady českého Slezska, ale podle moravských zákonů. Jejich specifické právní postavení zaniklo v roce 1928 zřízením země Moravskoslezské.

Opavsko

Asi v 10. století se stalo součástí Českého knížectví, Boleslav Chrabrý ho přechodně připojil k Polsku a od 20. let 11. století až do konce 12. století šlo o spornou pohraniční provincii. Na přelomu 12. a 13. století se stalo součástí Moravy. Okolo roku 1269 udělil Opavsko Přemysl Otakar II. svému nemanželskému synovi Mikulášovi (matkou byla Anežka z Kuenringa). Ten se od roku 1281 tituloval dux a provincií vládli jeho potomci. V roce 1348 se modifikovala její příslušnost k Moravě, když bylo vedle ní potvrzeno Karlem IV. jako léno České koruny. Opavsko se vyvíjelo jako samostatná země, která stále silněji inklinovala ke Slezsku (vévoda opavský byl od roku 1336 současně vládcem v Ratibořsku). Od 14. století docházelo k dělení, oddělovalo se Krnovsko, Hlučínsko. Roku 1464 získal vládu na Opavsku Jiří z Poděbrad, v letech 1469–1490 bylo odtrženo od zemí Koruny české, když ji koupil od Viktorina (syna Jiřího z Poděbrad) Matyáš Korvín.

Mezi lety 1511–1613 patřilo Opavsko Koruně a hodnost opavských vévodů zastávali čeští králové. V roce 1623 získali zemi od císaře Ferdinanda II. lénem i s knížecím titulem Lichtenštejnové. Po roce 1742 bylo rozděleno – menší jižní část s Opavou zůstala Rakousku v rámci tzv. Rakouského Slezska, severní část připadla Prusku. Hlučínsko (jako původní část Opavska) se vrátilo k Československu roku 1920.

Pruská Morava

Je označení pro panství Ketř (Kietrz), které je položeno v dnešním Opolském vojvodství v Polsku. Původně šlo o jednu z moravských enkláv, která byla v roce 1742 odstoupena Prusku a stala se součástí Pruského Slezska.

Rakouské Slezsko

Tak se nazývá část slezského území, které zůstalo Rakousku po prohrané I. slezské válce. Tvořila je část Niska, Krnovska, Opavska a Těšínské knížectví. Po první světové válce se stalo celé tehdejší Rakouské Slezsko kvůli národnostním aspiracím sporným územím mezi Československem a Polskem. Viz *České Slezsko*.

Slezsko

Historické území v povodí středního a horního toku Odry, které je nyní rozděleno mezi Polsko (převážná část) a Českou republiku (malá část, tzv. České Slezsko). Zdejší území bylo na konci 10. století připojeno k vytvářejícímu se státu polských Piastovců, od roku 1138 tvořilo jedno z úředních knížectví. V roce 1163 bylo rozděleno na tři úděly: západní tvořilo Velké Hlohovsko, střední Velké Vratislavsko a východní část kolem Ratiboře. K němu připojil Měšek I. část jižního Polska (Bytomsko, Osvětimsko, Zátorsko a jiné – tato území nebyla původně součástí Slezska). Vzniklo tak Velké Opolsko s centrem v Opole, které se stalo zárodkem pozdějšího Horního Slezska. V první polovině 13. století Jindřich I. spojil západní (Velké Hlohovsko) a střední část (Velké Vratislavsko) ve Velké Lehnicko a položil tak základ pro pozdější Dolní Slezsko s centrem ve Vratislavi. Po drtivé porážce u Lehnice od Mongolů roku 1241 docházelo ke štěpení území obou částí a rozdrobování země na řadu knížectví. Od druhé poloviny 13. století se Slezsko stává cílem pronikání Přemyslovců. Václav II. získává do lenní závislosti řadu knížectví (1289 Bytomsko, 1291 Těšínsko a Opolsko, 1292 Ratibořsko). Tyto vztahy sice s vymřením Přemyslovců zanikly, ale Jan Lucemburský je v letech 1327–1335 nejen znovu obnovil, ale ještě rozšířil. Vyšehradskou smlouvou z roku 1333 a trenčínskou z roku 1335 se polský král Kazimír III. Veliký vzdal nároků na slezská knížectví (potvrzeno mírem v Namyslově roku 1348). Karel IV. v roce 1348 také zvláštní listinou stanovil vztah Slezska k českému státu. Sňatkem s Annou Svidnickou získal také dědickým nárokem poslední nezávislá slezská knížectví Svidnicko a Javorsko. Proces osamostatňování se dalších území pokračoval i nadále, takže počet vévodství a knížectví vzrůstal a přesahoval dvě desítky. Vymíráním jednotlivých piastovských větví, které byly v lenní závislosti na českém králi, připadala jejich území přímo Koruně.

Rozsah Slezska se zmenšil v 15. století, když Polsko získalo koupí zpět Osvětimsko, Zátorsko, Severské knížectví. Zároveň se ustálilo dělení na Dolní a Horní Slezsko. Jiří z Poděbrad koupil pro své potomky Kladsko a Minsterberské knížectví, ale celé Slezsko musel odstoupit roku 1478 Matyášovi Korvínovi (společně s Moravou a Lužicemi). K Čechám se země vrátila po roce 1490. Na konci 15. století sem začali pronikat také braniborští Hohenzollernové. Roku 1482 koupili Krossensko a poté i další celky, např. roku 1523 Krnovsko (společně se zastaveným Hlubčickem).

Po prohrané I. slezské válce odstoupila Marie Terezie roku 1742 Vratislavským mírem téměř celé území Slezska Prusku. Součástí České koruny zůstala jen malá část s titulem vévodství (České resp. Rakouské Slezsko), kterou tvořilo celé těšínské knížectví, část opavského vévodství (bez Hlučínska), krnovského a niského knížectví a nově vytvořená Bílské a Vidnavské knížectví a některá menší panství. Viz *České Slezsko, Rakouské Slezsko*.

Sušicko

Tak je označováno území neznámého rozsahu v okolí města, ale s přilehlým hraničním hvozdem. Příslušelo k jádru českého státu, ale pravděpodobně v roce 1124 bylo získáno hrabaty z Bogenu jako věno dcery Vladislava I. Svatavy. Po nich je vlastnili bavorští vévodové. Zpět je získal roku 1265 Přemysl Otakar II.

Šestiměstí

Tak se nazývá obranný svaz proti nájezdům, který založilo v roce 1346 pět lužických měst: Budyšín (Bautzen), Zhořelec (Görlitz), Lubáň (Lauban), Kamenec (Kamenz, Chemnitz), Lubij (Löbau) a tehdy česká Žitava (Zittau).

Těšínsko

Historické území v Horním Slezsku, nazvané podle stejnojmenného města, dnes rozděleno mezi Českou republiku a Polsko. Původně součástí Opolska, samostatné knížectví vzniklo oddělením od něj roku 1282, ovládala je vedlejší větev Piastovců. Poměrně záhy bylo vázáno lenními vztahy k Českému království, první jsou známy již z roku 1291 od Václava II. Trvale bylo součástí Koruny od roku 1327, kdy se od něj oddělilo Osvětimsko. Piastovská linie vymřela i v ženské linii roku 1653 a Těšínsko připadlo k České koruně jako odúmrť. Zůstalo součástí Rakouska i po roce 1742 (oddělilo se Bílsko). Po první světové válce se stalo sporným územím mezi Československem a Polskem. Území Těšínska bylo roku 1919 (potvrzeno 1920) rozděleno hranicí na řece Olši. Část Těšínska směrem do vnitrozemí (podle polského názvu tzv. Zaolší) byla Polsku odstoupena po mnichovské konferenci v roce 1938. Po roce 1945 byly opět o toto území spory, ale hranice se vrátila k původnímu stavu z roku 1920.

Trutnovsko

Jako Trutnovsko se označuje hojně zalesněné a velmi málo osídlené území při horním Labi, ležící u severní hranice Čech. Vytvořilo se jako lenní obvod s manským zřízením již od dob Přemysla Otakara II. Zahrnovalo oblast Trutnova, Žacléře, Vrchlabí, Hostinného a Dvora Králové. Na počátku 16. století vplynulo do Hradeckého kraje.

Tuhoš

Historický název krajiny kolem Domažlic. Od původního názvu odvozen název města (Taugst – Taus). Asi od 10. století bylo součástí Českého knížectví (důležitá cesta do říše).

Valticko

Tak se nazývá okolí města Valtic. Původní historická část Dolního Rakouska. V roce 1919 bylo město s okolím připojeno k Československu na základě saingermainské mírové smlouvy. Důvody připojení byly ryze dopravní, aby totiž hranice nepřerušovaly železniční trať z Břeclavi přes Mikulov do Znojma.

Vitorazsko

Historické území na jihovýchodní hranici Čech v oblasti horního povodí Lužnice a jejího přítoku Skřemelice (Braunau), nazvané podle města Vitoraz (Weitra). Dnes je rozděleno mezi Českou republiku a Rakousko.

Původně bylo řídce osídleno slovanským obyvatelstvem, politicky podřízeno Přemyslům a územně spojeno s českým státem, církevně však patřilo k pasovské diecézi. Postupně do tohoto hraničního území začali pronikat kolonisté z Rakouska, Bavorska i ze vzdálenějších částí Německa (ale i z Čech), což zesílilo zejména po založení kláštera ve Zwettlu (1130), jenž prováděl kolonizaci tímto směrem. Proto vznikaly hraniční spory mezi knížetem Soběslavem II. a rakouským vévodou Jindřichem II. Friedrich Barbarossa stanovil v roce 1179 novou hranici mezi Rakouskem a Čechami na řece Lužnici až k soutoku se Skřemelicí, dále proti toku této říčky a dále k severu. Tím se hranice posunula v neprospěch Čech. Ale i tato zmenšená část se lenními vazbami odcizovala a po porážce Přemysla Otakara II. přestala i tato česká část Vitorazska být českým lénem a roku 1296 se stala součástí přímého majetku rakouských arcivévodů. Po první světové válce připadla Československu na základě saintgermainské mírové smlouvy s Rakouskem jistá část původního Vitorazska, kde zůstalo česky mluvící obyvatelstvo, a také předměstí Gmündu s nádražím (dnešní České Velenice), protože se tu spojovaly dvě železniční tratě.

Záhvozd

Tak se nazývá staré území na severu Čech, snad totožné s termínem Zagost starších pramenů. Sám termín je nejistý, podle jména by mělo jít o zemi za pohraničním hvozdem (hora Hvozd je dnes hraniční horou v Lužických horách). Záhvozd se klade do Horní Lužice.

Zahraníční léna

Tak se označují různě rozsáhlá, ale v podstatě nevelká území, která byla získána českými panovníky různými způsoby (koupí, dědictvím, diplomacií). S českým státem byla spojena lenním svazkem nebo osobou panovníka. Mnohdy šlo pouze o krátkodobé zisky, někdy bylo jejich vlastnictví trvalejší, v některých případech jejich soustava vytvářela síť opěrných bodů, které měly panovníkovi zajistit bezpečné jízdy po říšském území. Vzrůst zahraničních lén je spojen s Janem Lucemburským a především Karlem IV., kteří získali největší počet lén především v severní Itálii a Německu.

Země Koruny české

Tak se nazýval historický státní útvar sdružující řadu zemí. Název se začal používat během první poloviny 14. století. Jeho jádro tvořilo České království, k němuž bylo bezprostředně připojeno Markrabství moravské. Postupně k němu byly ve 14. století přičleňovány další země – Chebsko, Horní Lužice, Dolní Lužice a Slezsko, dočasně se staly jeho součástí Lucembursko, Braniborsko, část Horní Falce, nestejnou dobu byly v jeho svazku různá zahraniční léna.

V letech 1478–1490 se staly Morava, Slezsko a obě Lužice součástí Uherského království. Nástupem Vladislava II. Jagelonského na uherský trůn byla sice obnovena jednota zemí Koruny české, ale Uhry si činily nárok na jmenované země až do roku 1526. Po tomto datu ztratila tato otázka smysl, protože země byly spojeny v jeden celek. Roku 1635 byly Pražským mírem ztraceny obě Lužice, po roce 1742 téměř celé Slezsko. Země Koruny české tvořily Čechy, Morava, české Slezsko a některá zahraniční léna, která však byla ztracena v napoleonských válkách.

Zhořelecko (Horní Lužice)

Historické území na pomezí Německa a Polska, okolí dnešního města Görlitz. Poprvé dočasně ovládnuto roku 1085 Vratislavem II. a roku 1158 Vladislavem II. V roce 1329 je trvale získal Jan Lucemburský od knížete Jindřicha Javorského. Roku 1377 ho Karel IV. při rozdělení zemí Koruny české mezi Lucemburky přidělil nejmladšímu synovi Janovi (Zhořeleckému) jako vévodství. Ten je držel až do své smrti v roce 1396, kdy bylo spojeno v jeden celek se zbývající částí Horní Lužice. Zhořelec se stal členem Šestiměstí. (V roce 1635 spolu s celým územím Lužice Pražským mírem postoupeno Sasku).

Žitavsko (Horní Lužice)

Jižní část tohoto území byla v nejstarší době součástí Záhvozdu, obývaného především kmenem Milčanů (též se mu říkalo Milčansko). Označuje se tak nespecifikované širší okolí města Žitavy. Jeho území bylo kolonizováno z Čech panovníkem i šlechtou ve 12. a 13. století. Město Žitava bylo založeno kolem roku 1225 a spravováno královskými purkrabími. Po vymření Přemyslovců a za následných bojů o trůn se území zmocnil Jindřich z Lipé, jenž ho 1319 vyměnil s Janem Lucemburským za statky v Čechách. Roku 1320

se dostalo jako léno Jindřichovi Javorskému, ale 1346 se vrátilo zpět. Roku 1347 získává Žitava majestát od Karla IV., že nemá být nikdy oddělena od Českého království. V letech 1366–1412 je spravoval královský hejtman sídlící na Karlsfriedu (vybudován 1357 neda-leko Žitavy); roku 1412 zastavil Václav IV. tento úřad Hynkovi z Dubé (ten byl zároveň fojtem Budyšínska a Zhořelecka – tak se správa Horní Lužice dostala do jedné ruky). V roce 1424 Karlsfried dobyli husité, což znamenalo konec žitavského hejtmanství a Žitavsko splynulo v soudním a politickém ohledu s Horní Lužicí a fakticky se oddělilo od Čech. Město Žitava se stalo součástí Šestiměstí. (Společně s Horní Lužicí přešlo roku 1635 Pražským mírem k Sasku.)

Vnitřní členění zemí

Čechy

Do přelomu 12. a 13. století bylo území rozděleno na hradske obvody, jejichž přesný počet, územní rozsah a konkrétní průběh hranic jsou neznámé. Z nich se postupně vyvinuly kraje.

V druhé polovině 14. století se jejich množství ustálilo na počtu 12 krajů: Bechyňský, Boleslavský, Čáslavský, Hradecký, Chrudimský, Kouřimský (Pražský), Litoměřický, Plzeňský, Prácheňský (Písecký), Rakovnický, Slánský a Žatecký. Hranice nebyly ustálené.

Po husitských válkách za vlády Jiřího z Poděbrad byly Čechy rozděleny na 14 krajů, když se od Rakovnického kraje se oddělil Podbrdský, od Bechyňského nově Vltavský. Zvláštní správu mimo krajský rámec měla Praha (pražská města) a tzv. vnější kraje:

Chebsko, Kladsko, Loketsko a Trutnovsko (to v polovině 16. století vplynulo do Hradeckého kraje). Kladsko se stalo hrabstvím. (Kraje jsou poprvé znázorněny na Criginerově mapě Čech).

Správní reforma v roce 1714 opět redukovala počet krajů na 12, když se Vltavský a Podbrdský sloučily v Berounský a Slánský byl připojen k Rakovnickému. Zároveň s Žateckým splynulo Chebsko a Loketsko. Kraje byly: Bechyňský, Berounský, Boleslavský, Čáslavský, Hradecký, Chrudimský, Kouřimský, Litoměřický, Plzeňský, Prácheňský, Rakovnický a Žatecký.

Nová organizace souvisí s reformou krajského zřízení roku 1751. Počet krajů byl opět zvětšen na 16 tím, že byly rozděleny čtyři největší kraje, Bechyňský na Táborský a Budějovický, Hradecký na Hradecký a Bydžovský, Plzeňský na Plzeňský a Klatovský a konečně Žatecký na Žatecký a Loketský.

Od roku 1751 byly tedy v Čechách kraje: Berounský, Boleslavský, Budějovický, Bydžovský, Čáslavský, Hradecký, Chrudimský, Klatovský, Kouřimský, Litoměřický, Loketský, Plzeňský, Prácheňský, Rakovnický, Táborský a Žatecký.

Počet krajů se změnil od roku 1850, kdy bylo při nové správní reformě zřízeno sedm krajů: Budějovický, Českolipský, Chebský, Jičínský, Pardubický, Plzeňský a Pražský, které se dělily na 79 politických okresů. Ale toto uspořádání nemělo dlouhého trvání. Další reforma z roku 1855 zřídila 13 krajů: Boleslavský, Budějovický, Čáslavský, Hradecký, Chebský, Chrudimský, Jičínský, Litoměřický, Písecký, Plzeňský, Pražský, Tábořský a Žatecký. Město Praha mělo správní samostatnost.

Ale ani toto rozdělení netrvalo dlouho, protože již v roce 1862 bylo zrušeno krajské zřízení. Znovu byly kraje ustanoveny v roce 1949, kdy vzniklo v Československu 19 krajů, dělených na 364 okresů. Správní reformou z roku 1960 byl počet krajů redukován na deset (108 okresů, od roku 1968 pak 112). Krajské zřízení zaniklo na počátku devadesátých let. Ústavní zákon o vyšších samosprávných celcích z roku 2000 rozdělil Českou republiku na 14 krajů.

Morava

V nejstarší době na rozdíl od Čech Morava neznala kraje. Teprve pod hrozbou tureckého nebezpečí byly v roce 1529 zřízeny k organizaci obrany čtyři kraje, Brněnský, Hradištský, Novojičínský a Olomoucký. V roce 1569 se jejich počet rozšířil na pět, Brněnský, Hradištský, Jihlavský, Olomoucký a Znojemský. Kraje v předbělohorské době fungovaly jen v době ohrožení, ale během třicetileté války se jejich existence stala stálou. Olomoucký kraj se dělil na kolštejnsko-třebovskou a přerovsko-bruntálskou čtvrt. V roce 1735 se z ní vytvořil samostatný Přerovský kraj. Za Josefa II. v roce 1783 bylo rozdělení krajů více či méně reformováno (největší přesuny území byly od Brněnského ve prospěch Jihlavského).

Po reformě z roku 1850 měla Morava jen dva kraje (Brněnský a Olomoucký), v letech 1855–1860 šest krajů (Brněnský, Jihlavský, Novojičínský, Olomoucký, Uherskohradištský a Znojemský) a 30 politických okresů, od roku 1868 pak 34.

V **českém Slezsku** byly kraje vytvořeny teprve roku 1783, kdy vznikl Opavský a Těšínský kraj, od roku 1850 tu byl jen jeden kraj se sedmi (od roku 1908 s devíti) politickými okresy.

Výběr z literatury:

Akademický atlas českých dějin. Praha 2014

Atlas československých dějin. Praha 1965

Atlas zur Geschichte. 2 Bde, Gotha – Leipzig 1973, 1975

Mapy českých zemí do poloviny 18. století. Praha 1959

Mały atlas historyczny. Warszawa 1980

Encyklopedie:

Evropa v proměnách staletí. (F. Honzák, M. Pečenka, J. Vlčková) Praha 1995

Učebnice:

Kašpar, Jaroslav: Vybrané kapitoly z historické geografie českých zemí a z nauky o mapách. (skripta FF KU) Praha 1990 (územní vývoj s. 37–58)

Semotanová, Eva: Historická geografie českých zemí. Praha 2006 (územní a správní vývoj s. 125–142)

Studie:

Bílek, Jiří: Kyselá těšínská jablíčka. Praha 2011

Bobková, Lenka: Soupis českých držav v Horní Falci a ve Francích za vlády Karla IV. SAP 30, 1980, s. 169–228

Bobková, Lenka: Územní politika prvních Lucemburků na českém trůně. Ústí nad Labem 1993

Dobiáš, J.: Seit wann bilden die natürlichen Grenzen von Böhmen auch seine politische Grenze. *Historica* VI, 1963, s. 5–44

Horák, J. V.: Politický vývoj našich zemí na mapách. *Dějepis ve škole*, roč. 1968/9, 1969/70

Hosák, Ladislav: Teritoriální vývoj Českého státu a jeho zemí I. HG 6, 1971, s. 133–149

Jirásko, Luděk: Vývoj česko-rakouské hranice na Novobystřicku do 15. století. JSH 46, 1977, s. 8–24

Kapras, Jan: Vývoj státního území československého. *Československá vlastivěda* V, Praha 1931, s. 18–26

Kurka, Jiří: Několik zeměpisných omylů historiografie severních Čech. HG 12, 1974, s. 93–117

Kurka, Jiří: Územní vývoj severních Čech a Děčínska a vztahy k jejich sousedství od konce 10. do počátku 14. století. In: *Z minulosti Děčínska 2*. Děčín 1974, s. 7–25

Panic, Idzi: Počátky těšínského knížectví. VVM 52, 2000, s. 350–356

Sedláček, August: Jak se měnily a ustálily meze Čech a Rakous Dolních. Výroční zpráva císař. vyššího reálného gymnasia v kr. městě Táboře za školní rok 1877. Tábor 1877, s. 3–16

Schulz, Jindřich: Vývoj českomoravské zemské hranice na horní Svitavě a Svatce do 2. poloviny 13. století. *Sborník prací k sedmdesátinám univerzitního profesora PhDr. Ladislava Hosáka*. Olomouc 1968, s. 7–21

Schulz, Jindřich: Vývoj česko-moravské hranice na nejhořejším povodí Moravy a Moravské Sázavy do 2. poloviny 14. století. SM 16, 1968, s. 20–25

Schulz, Jindřich: Vývoj českomoravské hranice do 15. století. HG 4, 1970, s. 52–81

Schulz, Jindřich: Hraniční spory mezi Čechami a Moravou od konce 15. do 1. čtvrtiny 17. století. *Acta Universitatis Palackianae Olomucensis – Historica* XV, 1971, s. 45–73

Trávníček, Dušan: Příspěvek k historicko-geografickému vývoji moravských enkláv ve Slezsku. *Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Facultas rerum naturalium* 20, 1966, s. 341–355

Trávníček, Dušan: Územní vývoj někdejšího těšínského knížectví. *Studia Geographica* 1, 1969, s. 131–139

Trávníček, Dušan: Přehled územního vývoje Horní a Dolní Lužice do konce 19. století. *Scripta Facultatis scientiarum naturalium UJEP Brunensis, Geographia* 1, opus 2, 1972, s. 29–37

Trávníček, Dušan: Územní vývoj Vitorazska. *Studia Geographica* 25, 1972, s. 217–221

Trávníček, Dušan: Územní vývoj Chebska. *Studia Geographica* 51, 1975, s. 115–120

Trávníček, Dušan: Přehled územního vývoje našeho státu. *Folia Facultatis scientiarum naturalium Universitatis Purkinianae Brunensis I. XXV, Geographica* 20, opus 8, Brno 1984

Zemek, Metoděj: Moravsko-uherská hranice v 10.–13. století. Brno 1972

Žemlička, Josef: Čechy v době knížecí. Praha 1997